บทที่ 5

อภิปรายผลการวิจัย

การศึกษาเรื่อง "ปัจจัยเสี่ยงที่ส่งผลต่อการพัฒนาอย่างต่อเนื่องของชุมชนคนจนในเมือง" มีคำถามในการวิจัย 2 ประเด็น คือ 1) อะไรคือปัจจัยเสี่ยงที่ทำให้กระบวนการพัฒนาของชุมชนนำร่องขาดความต่อเนื่องภายหลังจากมีความมั่นคงในที่อยู่อาศัย และ 2) ทำอย่างไรจึงจะสามารถพัฒนาชุมชนด้วยตนเองให้เกิดความต่อเนื่องในสถานการณ์ปกติ การศึกษานี้เป็นการวิจัยเชิงพรรณนา (descriptive research) ได้อาศัยแนวคิดการพัฒนาที่อยู่อาศัยโดยธรรมรัฐกับการมีส่วนร่วม การพัฒนาที่ต่อเนื่อง การจัดการความรู้ และการบริหารความเสี่ยง เป็นแนวทางในการวิเคราะห์และกำหนดปัจจัยการพัฒนา เพื่อนำไปสู่การออกแบบเก็บข้อมูลภาคสนาม โดยได้เก็บรวมรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างสมาชิกและแกนนำชุมชนจากชุมชนนำร่อง 3 แห่ง ได้แก่ ชุมชนคลองลำนุ่น ชุมชนเพชรคลองจั่น และชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่ โดยสัมภาษณ์ตัวแทนครัวเรือนที่เป็นสมาชิกชุมชน 30 ครัวเรือนและตัวแทนครัวเรือนที่เป็นแกนนำชุมชน 10 ครัวเรือน รวมจำนวน 40 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 20 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมด โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างคำถาม การใช้บัตรคำประกอบการสนทนา และมีการบันทึกเสียงการสัมภาษณ์

การวิจัยนี้ได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งในเชิงคุณภาพและปริมาณ โดยข้อมูลเชิงคุณภาพได้ทำการถอดเทปบันทึกการสัมภาษณ์ สรุปประเด็นและเนื้อหาที่ได้จากการสัมภาษณ์โดยวิธีการวิเคราะห์เชิงสาระ (content analysis) และหาค่าความถี่ของประเด็นที่พบจากการสัมภาษณ์ ส่วนข้อมูลเชิงปริมาณได้ทำการหาค่าความถี่ (frequency) จากการจัดลำดับ (raking) ปัจจัย และการหาค่าเฉลี่ย (average) และร้อยละ (percentage) ของการตอบ โดยเปลี่ยนรหัสเป็นตัวเลขและนำมาวิเคราะห์ด้วยเครื่องคอมพิวเตอร์ โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูปสำหรับการวิจัยทางสังคมศาสตร์ (statistical package the social science: SPSS for Window Version 10.0) โดยทำการวิเคระห์ตารางไขว้ (cross tab) ของตัวแปร และวิธีการวิเคราะห์ด้วยการให้ค่าคะแนนเพื่อถ่วงน้ำหนัก (weighting) ปัจจัยสำคัญของการพัฒนา ภายหลังจากสรุปผลการวิจัยได้ทำการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล ด้วยวิธีการตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล (methodological triangulation) โดยนำผลการวิจัยไปเสนอต่อตัวแทนชุมชนกรณีศึกษาทั้ง 3 แห่ง เพื่อสอบถามความคิดเห็นของชุมชนที่มีต่อผลของการวิจัย

การวิจัยนี้ได้ค้นพบ ปัจจัยเสี่ยงที่ส่งผลให้เกิดความไม่ต่อเนื่องในการพัฒนาชุมชนและสาเหตุที่บ่งชี้ถึงความเสี่ยงที่จะเกิดความไม่ต่อเนื่องในการพัฒนาชุมชน รวมถึงปัจจัยที่ส่งเสริมการพัฒนาชุมชน ปัจจัยที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชน ซึ่งพบว่ามีความเชื่อมโยงกันกับประเด็นที่พบจากข้อบ่งชี้และปัจจัยเสี่ยงที่ทำให้เกิดความไม่ต่อเนื่องในการพัฒนาชุมชน

5.1 สรุปผลของการศึกษาวิจัย

ผลของการวิจัยนี้ได้เสนอข้อเท็จจริงอีกมุมหนึ่งของกระบวนการพัฒนาชุมชนภายหลังจากผ่านพ้นวิกฤติปัญหาและเข้าสู่ภาวะปกติ เพื่อตอบคำถามของการวิจัยว่าอะไรคือปัจจัยเสี่ยงที่ทำให้กระบวนการพัฒนาของชุมชนนำร่องขาดความต่อเนื่องภายหลังจากมีความมั่นคงในที่อยู่อาศัย โดยได้ค้นพบปัจจัยเสี่ยงที่ส่งผลให้เกิดความไม่ต่อเนื่องในการพัฒนาชุมชน ข้อค้นพบดังกล่าวจะทำให้ทราบปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาชุมชนและสาเหตุที่บ่งชี้ถึงความไม่ต่อเนื่องในการดำเนินงานชุมชนภายหลังจากผ่านพ้นวิกฤติ นอกจากนี้ยังพบปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมให้ชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาและพัฒนาที่อยู่อาศัยได้สำเร็จจนเป็นชุมชนนำร่องของการพัฒนาและเป็นศูนย์การเรียนรู้ให้กับชุมชนอื่น ๆ อันนำไปสู่การต่อยอดการพัฒนาซึ่งมากกว่าที่อยู่อาศัย เพื่อสร้างชุมชนที่เข้มแข็งและพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยมีแนวทางการพัฒนาบนพื้นฐานของชุมชน

5.1.1 สาเหตุและปัจจัยเสี่ยงที่ทำให้เกิดความไม่ต่อเนื่องในการพัฒนาชุมชน

ผลของการวิจัยค้นพบสาเหตุและปัจจัยเสี่ยงที่ส่งผลให้เกิดความไม่ต่อเนื่องในการพัฒนาชุมชน ซึ่งวิเคราะห์จากการจัดลำดับเป้าหมายในการพัฒนาชุมชน และการจัดลำดับความสำคัญของปัจจัยเสี่ยงที่ทำให้เกิดความไม่ต่อเนื่องในการพัฒนาชุมชน โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) ผลของการจัดลำดับเป้าหมายการพัฒนาชุมชน พบว่า เป้าหมายที่ถูกเลือกเป็นลำดับแรก คือ (1) เป้าหมายการหลุดพ้นจากความยากจน การมีอาชีพและที่อยู่อาศัยที่มั่นคง เพื่อให้สามารถยกระดับคุณภาพชีวิต (2) เป้าหมายการมีชุมชนที่เข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้ และการรวมกลุ่มเป็นองค์กรชุมชนและเครือข่าย เพื่อสร้างพลังของชุมชน (3) เป้าหมายการมีส่วนร่วมของชุมชน ความร่วมมือของภาคีและเครือข่ายในการพัฒนาชุมชน (4) เป้าหมายการดำเนินงานพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง เพื่อนำไปสู่ความยั่งยืนของชุมชนและเมือง และ (5) เป้าหมายการมีระบบโครงสร้างการบริหารจัดการชุมชนและผู้นำชุมชนที่ดี เพื่อสานต่อการดำเนินงานของชุมชน

ตามลำดับ ผลจากการเลือกเป้าหมายข้อ (1) เป็นลำดับแรกมากที่สุดแสดงให้เห็นว่า ชุมชนมีเป้าหมายในการพัฒนาชุมชนเพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานของแต่ละบุคคลเป็นลำดับแรก และให้ความสำคัญเป้าหมายที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาที่ต่อเนื่องและยั่งยืนไว้เป็นลำดับรองลงมา แสดงให้เห็นว่าการกำหนดเป้าหมายของชุมชนเป็นสาเหตุหนึ่งซึ่งอาจส่งผลให้เกิดความไม่ต่อเนื่องในการพัฒนาไปสู่ความเข้มแข็งและยั่งยืนของชุมชน

2) ผลวิเคราะห์จากการจัดลำดับปัจจัยเสี่ยงที่ทำให้เกิดความไม่ต่อเนื่องในการพัฒนาชุมชน โดยปัจจัยที่แกนนำชุมชนเห็นว่าจะส่งผลต่อการขาดความต่อเนื่องในการพัฒนาชุมชน คือ (1) ความร่วมมือ/การมีส่วนร่วมลดลง (2) เยาวชนคนรุ่นใหม่ไม่สนใจสานต่องานพัฒนาได้เต็มที่ (3) ภาระหนี้สินและขาดวินัยทางด้านการเงิน (4) ผู้นำชุมชนมีภาระมากไม่สามารถความเอาใจใส่งานชุมชน (5) มีทัศนคติที่ไม่ดีต่อกัน/ขาดความไว้วางใจกัน และปัจจัยที่สมาชิกชุมชนเห็นว่ามีความเสี่ยงที่จะส่งผลให้เกิดความไม่ต่อเนื่องในการพัฒนาชุมชน คือ (1) ภาระหนี้สินและขาดวินัยทางด้านการเงิน (2) ทัศนคติที่พอใจแค่มีที่อยู่อาศัย (3) ความร่วมมือ/การมีส่วนร่วมลดลง (4) ไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง การพึ่งพาแกนนำ และ (5) ความสัมพันธ์ลดลง ตามลำดับ

5.1.2 <u>ปัจจัยที่ส่งเสริมการพัฒนาชุมชน</u>

กระบวนการพัฒนาของชุมชนนำร่อง เป็นการพัฒนาที่อยู่อาศัยโดยภาคประชาชน ซึ่งปัจจุบันได้ดำเนินงานมาจนประสบความสำเร็จ ชุมชนสามารถมีที่อยู่อาศัยที่มั่นคงและยกระดับคุณภาพชีวิตของคนจนให้ดีขึ้น ผลของการวิจัย พบว่า ปัจจัยที่ส่งเสริมชุมชนประสบความสำเร็จสามารถเป็นชุมชนนำร่องของการพัฒนา ได้แก่ (1) การมีผู้นำชุมชนที่ดี (2) ความร่วมมือของคนในชุมชน (3) การมีที่อยู่อาศัยที่มั่นคง (4) การศึกษาและทักษะในการประกอบอาชีพ และ (5) การมีรายได้เพียงพอต่อรายจ่าย โดยปัจจัยดังกล่าว ได้จากการจัดลำดับความสำคัญโดยสมาชิกของชุมชน อีกด้านหนึ่ง ผลจากการจัดลำดับความสำคัญปัจจัยของแกนนำชุมชน พบว่า ปัจจัยที่ส่งเสริมให้ชุมชนประสบความสำเร็จ ได้แก่ (1) ความร่วมมือของคนในชุมชน (2) ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ (3) การศึกษาและทักษะในการประกอบอาชีพ และ (4) การมีที่อยู่อาศัยที่มั่นคง ซึ่งปัจจัยดังที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นปัจจัยส่งเสริมให้การพัฒนาชุมชนสามารถดำเนินได้มาจนสำเร็จเป็นชุมชนนำร่อง

5.1.3 <u>ปัจจัยที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชน</u>

ผลของการวิจัยพบปัจจัยที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชน จากการถ่วงน้ำหนักปัจจัยดังต่อไปนี้ (1) ระบบการบริหารจัดการ (2) ผู้นำชุมชน (3) องค์ความรู้และประสบการณ์ และ (4) พื้นที่ทำกิจกรรม/เรียนรู้ โดยให้สมาชิกและแกนนำชุมชนให้ค่าคะแนนเพื่อถ่วงน้ำหนักความสำคัญปัจจัยดังกล่าว พบว่า สมาชิกชุมชนให้ความสำคัญกับปัจจัยผู้นำมากที่สุด รองลงมา คือ องค์ความรู้และประสบการณ์ ระบบการบริหารจัดการ และพื้นที่ทำกิจกรรม/เรียนรู้ ตามลำดับ ส่วนแกนนำชุมชนให้ความสำคัญกับปัจจัยองค์ความรู้มากที่สุด รองลงมา คือ ผู้นำ และพื้นที่ทำกิจกรรม/เรียนรู้ แต่แกนนำชุมชนไม่ให้คะแนนความสำคัญปัจจัยระบบการบริหารจัดการ

การค้นพบปัจจัยที่ส่งเสริมการพัฒนาชุมชนและปัจจัยที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชน ทำให้ทราบปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาชุมชนและสามารถใช้ปัจจัยดังกล่าวส่งเสริมให้การพัฒนาชุมชนต่อยอดการพัฒนาให้มากกว่าการพัฒนาที่อยู่อาศัยและช่วยลดสาเหตุที่เป็นบ่อเกิดของความเสี่ยงที่ทำให้เกิดความไม่เนื่องในการพัฒนาชุมชน

5.2 <u>การอภิปรายผลการวิจัย</u>

เนื้อหาในหัวข้อนี้จะเป็นการอภิปรายสาเหตุที่บ่งชี้ถึงความไม่ต่อเนื่องในการพัฒนาชุมชน เพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้อที่หนึ่งที่ต้องการค้นหาสาเหตุและปัจจัยเสี่ยงที่อาจจะส่งผลให้เกิดความไม่ต่อเนื่องในการพัฒนาชุมชน

ผลจากการศึกษาวิจัยชุมชนนำร่องทั้ง 3 ชุมชน พบสาเหตุที่บ่งชี้ถึงความไม่ต่อเนื่องในการพัฒนาชุมชน โดยวิเคราะห์จากตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนและปัจจัยเสี่ยงที่จะส่งผลให้เกิดความไม่ต่อเนื่องของการพัฒนาชุมชน โดยผลการวิจัยมีความสอดคล้องกับตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนของ Newman อ้างใน Australian Government และสอดคล้องกับปัจจัยของการพัฒนาที่ต่อเนื่องของ Brown, E.Glyn; Amwake, Carolynn; Speth,Tim and Scott-Little, Catherine จึงสรุปข้อบ่งชี้ที่แสดงถึงความไม่ต่อเนื่องในการพัฒนาชุมชน 6 ประการ ดังนี้ (1) ภาวะผู้นำและความเชื่อถือศรัทธา (leadership and trust) (2) การมีส่วนร่วมและอาสาสมัครชุมชน (participation and volunteer) (3) องค์ความรู้ ประสบการณ์และความสามารถในการแก้ไขปัญหา (knowledge and capacity of solve problem) (4) ระบบการบริหารจัดการชุมชนและ

ความต่อเนื่องในการประสานกับเครือข่าย (management system and coordinate with network) (5) ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน (community relationship) และ (6) ความยากจน (urban poverty) โดยมีรายละเอียดดังนี้

5.2.1 <u>ภาวะผู้นำและความเชื่อถือศรัทธา</u>

ผลการวิเคราะห์ด้วยการจัดลำดับปัจจัยสำคัญของการพัฒนาชุมชน พบว่า สมาชิกชุมชนให้ความสำคัญปัจจัยผู้นำชุมชนเป็นลำดับแรก ซึ่งสอดคล้องกับผลวิเคราะห์จากการให้ค่าคะแนนเพื่อถ่งน้ำหนักปัจจัยของสมาชิกชุมชนที่ให้ความสำคัญกับปัจจัยผู้นำชุมชนเป็นลำดับแรกเช่นกัน ผลการวิจัยดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าผู้อยู่อาศัยทั้ง 3 ชุมชนให้ความสำคัญปัจจัยภาวะผู้นำเป็นอย่างมาก ดังนั้นปัจจัยภาวะผู้นำจึงมีผลต่อการพัฒนาของชุมชนนำร่องภายใต้แนวคิดการพัฒนาบนพื้นฐานของชุมชน ซึ่งผู้นำที่มีคุณภาพมีความสำคัญต่อความสำเร็จของการพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะการพัฒนาที่ใช้แนวทางการรวมกลุ่มหรือองค์กร

จากการศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวข้องและการสำรวจชุมชนนำร่อง สามารถอธิบายประเภทของผู้นำชุมชนได้ 3 แบบ ดังนี้ (1) ผู้นำแบบมีส่วนร่วม เป็นผู้นำที่แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และอำนวยให้เกิดการตัดสินใจร่วมกันในชุมชน (2) ผู้นำที่วางเฉย เป็นผู้นำที่สนับสนุนให้สมาชิกมีอิสระเต็มที่ในการกำหนดกิจกรรมและวิธีการดำเนินงานเอง โดยจะเข้ามาเกี่ยวข้องกับกิจกรรมน้อย และไม่สั่งการใด ๆ และ (3) ผู้นำเผด็จการ เป็นผู้นำที่ทำงานแบบสั่งการและไม่สนับสนุนให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (นันทิยา หุตานุวัตร และณรงค์ หุตานุวัตร, 2546)

จากการสำรวจชุมชนนำร่องกรณีศึกษาทั้ง 3 ชุมชน พบว่า ผู้นำที่เข้มแข็งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชุมชนสามารถพัฒนาที่อยู่อาศัยได้สำเร็จ อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากการพัฒนาที่อยู่อาศัยสำเร็จแล้วชุมชนนำร่องยังคงดำเนินงานอย่างต่อเนื่องและกระบวนการพัฒนาของชุมชนนำร่องก็ยังคงอาศัยปัจจัยการมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งในการขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่องเช่นกัน

เมื่อกล่าวถึงความเชื่อมโยงระหว่างปัจจัยภาวะผู้นำกับการพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่องสามารถสามารถจำแนกได้หลายประเด็น โดยประเด็นแรก พบว่า ผู้นำมีผลต่อโดยตรงการสร้างทีมงานของชุมชน กล่าวคือ การสร้างคณะทำงานของชุมชน อาสาสมัครชุมชน หรือผู้ที่มีบทบาทในการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนล้วนแล้วแต่ได้รับอิทธิพลจากผู้นำชุมชนทั้งสิ้น โดยสามารถอธิบายสาเหตุของประเด็นนี้ได้จากบริบทของการพัฒนาชุมชนคนจนเมืองที่มีแบบแผนการพัฒนาที่คล้ายคลึงกัน ก็คือ การขับเคลื่อนที่อาศัยความสามารถของผู้นำเป็นแรงผลักดันการพัฒนาชุมชน

โดยขาดการเสริมสร้างพลังในการพัฒนาของกลุ่มสมาชิกชุมชนหรือชาวบ้าน เปรียบเสมือนกับผู้นำชุมชนเป็นหัวรถจักรที่สามารถลากขบวนรถไฟหรือก็คือสมาชิกชุมชนให้ขับเคลื่อนไปข้างหน้าได้ นั่นเป็นเพราะสมาชิกชุมชนมีความเชื่อถือศรัทธา (trust) ในตัวผู้นำชุมชนและมีความไว้วางใจและเชื่อว่าผู้นำชุมชนสามารถที่จะขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนได้ แต่ทว่ากำลังในการขับเคลื่อนนั้นเป็นกำลังของผู้นำฝ่ายเดียว ลักษณะเช่นนี้เรียกว่า ภาวะการพึ่งพาหรือการพึ่งพิง (dependency) ซึ่งในระยะยาวมีผลต่อการพัฒนาชุมชน หากขาดการเสริมสร้างศักยภาพและสร้างความเชื่อถือศรัทธาในตัวเองของสมาชิกชุมชน ซึ่งประเด็นการสร้างศักยภาพและความเชื่อมั่นของสมาชิกชุมชนเพื่อลดภาวะการพึ่งพิง สามารถทำได้โดยการเสริมสร้างองค์ความรู้และประสบการณ์ให้กับคนในชุมชนซึ่งจะกล่าวในหัวข้อถัดไป

อีกประเด็นหนึ่งมีที่สำคัญต่อการพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง คือ การสร้างผู้นำชุมชนรุ่นใหม่เพื่อสานต่อการพัฒนาชุมชน โดยผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งเป็นผู้ที่มีศักยภาพในการสร้างคนรุ่นใหม่ (second generation) เพื่อเตรียมการสำหรับการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนในการอนาคต จากการสำรวจชุมชน พบว่า ชุมชนนำร่องได้มีการเตรียมการฝึกแกนนำรุ่นใหม่ โดยมีการถ่ายทอดองค์ความรู้และประสบการณ์ การให้โอกาสมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ และการปลูกฝังเยาวชน แต่ยังไม่มีการแบ่งหน้าที่ให้รับผิดชอบหรือให้ดำรงตำแหน่ง แม้ว่าจะเริ่มเตรียมการบางส่วนแล้ว แต่เยาวชนส่วนใหญ่ยังไม่เข้ามาสานต่อการทำงานของแกนนำรุ่นแรก ปัจจุบันการทำงานทั้งหมดยังเป็นหน้าที่รับผิดชอบของแกนนำกลุ่มแรก ดังนั้น ชุมชนนำร่องจึงต้องมีการวางแผนเพื่อพัฒนาบุคลากรรุ่นใหม่ของชุมชน ซึ่งเป็นการวางแผนในระยะยาวและต้องดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง

นอกจากนี้ ความเชื่อมโยงระหว่างประเด็นเรื่องบทบาทของผู้นำชุมชนกับแนวทางในการดำเนินงานของชุมชนก็มีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง จากการวิเคราะห์แนวทางการดำเนินงานของชุมชนกรณีศึกษาได้สรุปรูปแบบการดำเนินงานของชุมชน ออกเป็น 2 แบบ ได้แก่ การดำเนินงานแบบสามเหลี่ยม ซึ่งเป็นแนวทางที่แสดงถึงศักยภาพของผู้นำชุมชน และการดำเนินงานแบบหน้ากระดาน ซึ่งเป็นแนวทางที่แสดงถึงศักยภาพของคนในชุมชน โดยอธิบายในภาพที่ 5.1

ภาพที่ 5.1

แบบจำลองแนวทางการดำเนินงานของชุมชน

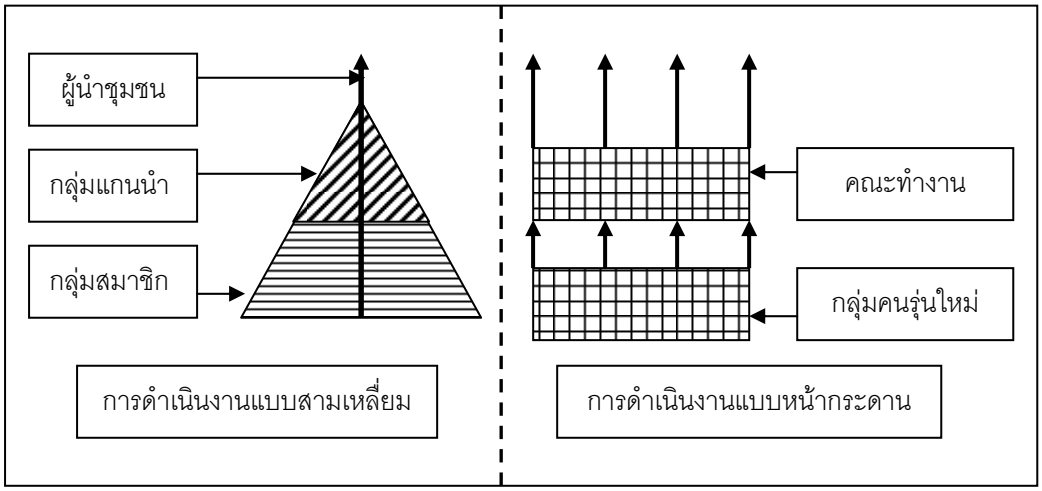

จากภาพที่ 5.1 แสดงเปรียบเทียบให้เห็นถึงความแตกต่างของรูปแบบการดำเนินงานทั้ง 2 แบบ กล่าวคือ การพัฒนาชุมชนที่เดินหน้าพร้อมกันเป็นแนวหน้ากระดานจะสร้างพลังในการพัฒนาชุมชนได้มากกว่าการดำเนินงานแบบสามเหลี่ยมที่ใช้ปลายด้านแหลมหรือผู้นำชุมชนเดินหน้าขับเคลื่อนการพัฒนา การเปรียบเทียบดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าการรวมกลุ่มบุคคลในการทำงานมีพลังมากกว่าการพัฒนาที่เน้นผู้นำที่มีศักยภาพเพียงคนเดียว ซึ่งแนวทางพัฒนาแบบหน้ากระดานต้องอาศัยการสร้างศักยภาพของคนในชุมชน โดยการวิจัยนี้ได้เสนอแนะแนวทางในการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนในบทที่ 6 ข้อเสนอแนะของการวิจัย

5.2.2 <u>การมีส่วนร่วมของชุมชนและอาสาสมัครชุมชน</u>

ผลของการวิเคราะห์ด้วยวิธีการจัดลำดับปัจจัยสำคัญของการพัฒนาชุมชน พบว่า สมาชิกและแกนนำชุมชนให้ความสำคัญกับปัจจัยความร่วมมือหรือการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนอย่างมาก ซึ่งการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนสามารถทำได้หลายวิธีทั้งการร่วมแรง ร่วมใจ ร่วมกำลังทรัพย์ จากการศึกษากระบวนการพัฒนาของชุมชนนำร่อง พบว่า การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนมีหลายรูปแบบ อาทิเช่น การมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาที่อยู่อาศัย ร่วมพัฒนาสิ่งแวดล้อม ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ร่วมแสดงความคิดเห็น การมีส่วนร่วมในการดำรงตำแหน่ง/

หน้าที่รับผิดชอบ ร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ ร่วมทำกิจกรรม ร่วมประชุม และมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ เป็นต้น ทั้งนี้การมีส่วนร่วมเป็นการสร้างพลังในการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชน

จากการศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวข้องและการศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนนำร่องทั้ง 3 ชุมชน สามารถอธิบายการมีส่วนร่วมของชุมชนนำร่องเปรียบเทียบกับแนวคิดของ Sherry R. Arnstein ที่กล่าวถึงระดับของการมีส่วนร่วม พบว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนนำร่องมีความสอดคล้องกับแนวคิดดังกล่าวในสามระดับแรก ได้แก่ (1) การควบคุมโดยประชาชน (citizen control) (2) การมอบอำนาจแก่ชุมชนในการตัดสินใจ (delegated power) (3) การทำงานร่วมกันระหว่างชุมชนกับรัฐ (partnership) (Arnstein, 1969) แสดงให้เห็นว่ากระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนนำร่องอยู่ในระดับที่ค่อนข้างสูง กล่าวคือ อำนาจในการพัฒนาเป็นของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดในการพัฒนาที่อยู่บนพื้นฐานของชุมชน (community based development)

ผลจากการสำรวจ 3 ชุมชนนำร่อง พบว่า การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการดำเนินงานเพื่อแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยมีส่วนทำให้สามารถแก้ไขปัญหาได้สำเร็จ ภายหลังจากปัญหาดังกล่าวถูกแก้ไขแล้วการมีส่วนร่วมจึงลดลงตามไปด้วย แต่ทว่ากระบวนการพัฒนาชุมชนยังต้องดำเนินอย่างต่อเนื่องและยังต้องอาศัยความร่วมมือของคนในชุมชนที่สม่ำเสมอ ซึ่งผู้ที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ อาสาสมัครชุมชนและแกนนำชุมชน

เมื่อกล่าวถึงประเด็นการมีส่วนร่วมของอาสาสมัครชุมชน ผลการศึกษา พบว่า ชุมชนนำร่องยังขาดการมีส่วนร่วมของอาสาสมัครรุ่นใหม่มาสานต่อการดำเนินงาน ทำให้สัดส่วนของบุคคลากรที่รับผิดชอบงานของชุมชนไม่เพียงพอ อาสาสมัครส่วนใหญ่เข้ามาช่วยเหลือเป็นครั้งคราวตามความสมัครใจและโอกาสเวลา แม้ว่าคนในชุมชนจะมีความสนใจในงานพัฒนาแต่ด้วยส่วนใหญ่ไม่สามารถสละเวลาให้กับงานของส่วนรวมได้อย่างเต็มที่ ซึ่งปัจจัยที่มีต่อการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชน คือ ภาระอาชีพและเวลา ทำให้จำนวนอาสาสมัครของชุมชนมีค่อนข้างน้อย

วิธีการสร้างให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นคนกลุ่มในชุมชนก็ตาม ทั้งสมาชิกชุมชน อาสาสมัคร แกนนำชุมชน เด็กเยาวชน สตรีและคนชรา ก็สามารถมีส่วนร่วมได้ในรูปแบบที่แตกต่างกัน จากการศึกษาบทเรียนการพัฒนาชุมชนนำร่อง วิธีการสร้างให้เกิดการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชน เช่น การแจ้งข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ รายงานความก้าวหน้าของการดำเนินงาน เพื่อให้สมาชิกชุมชนรับทราบความเคลื่อนไหวและสามารถเข้าร่วมได้อย่างต่อเนื่อง วิธีการสร้างให้เกิดการมีส่วนร่วมของกลุ่มเยาวชน อาทิ การสร้างพื้นที่ส่วนกลางเพื่อรองรับการจัดกิจกรรมของเยาวชนและการจัดกิจกรรมเสริมสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างกันในชุมชน เป็นต้น

การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนจะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความสมดุลของการแจ้งข้อมูลข่าวสารกับเงื่อนไขด้านเวลา กล่าวคือ หากคนในชุมชนได้รับข้อมูลข่าวสารที่เพียงพอและมีเวลาเข้าร่วมก็จะเกิดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนมาก แต่หากขาดการรับรู้ข้อมูลข่าวสารและไม่มีเวลาร่วมกิจกรรมของชุมชนก็เป็นสาเหตุให้การมีส่วนร่วมในชุมชนมีน้อย ดังที่เสนอในภาพที่ 5.2

ภาพที่ 5.2

แบบจำลองความสัมพันธ์ของการแจ้งข้อมูลข่าวสารกับการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

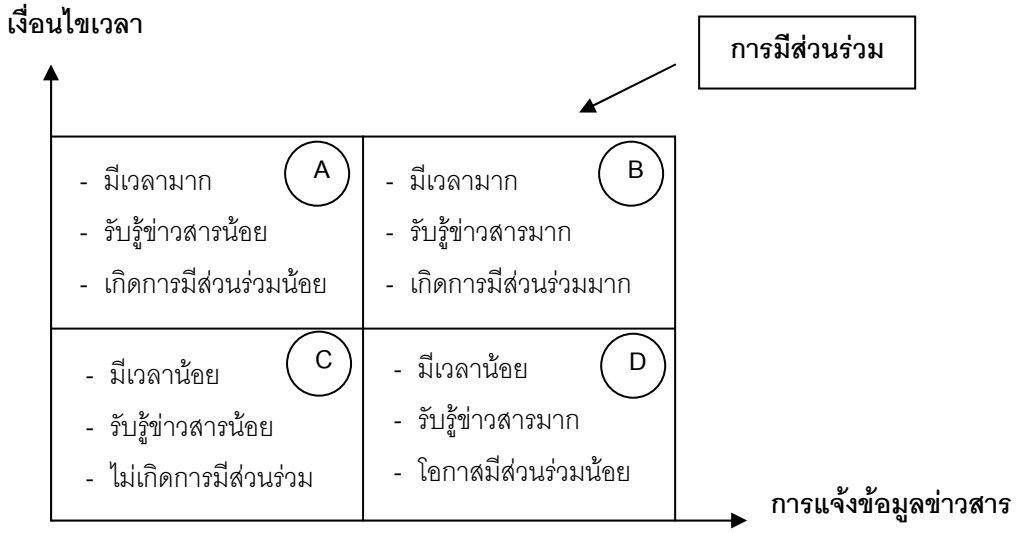

จากภาพที่ 5.2 เสนอเปรียบเทียบโอกาสที่จะเกิดการมีส่วนร่วมโดยวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของประเด็นเรื่องการแจ้งข้อมูลสารกับเงื่อนไขของเวลา ดังนี้ ความสัมพันธ์ A เป็นตัวแทนของผู้ที่มีเวลามากแต่รับรู้ข่าวสารน้อย ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมในชุมชนน้อย ความสัมพันธ์ B เป็นตัวแทนของผู้ที่มีเวลามากและได้รับข้อมูลข่าวสารมาก ทำให้มีโอกาสมีส่วนร่วมในชุมชนมาก ความสัมพันธ์ C เป็นตัวแทนของผู้ที่มีเวลาน้อยและรับรู้ข้อมูลข่าวสารน้อย ทำให้ไม่มีโอกาสมีส่วนร่วมในชุมชน ความสัมพันธ์ D เป็นตัวแทนของผู้ที่มีเวลาน้อยแต่รับรู้ข้อมูลข่าวสารมาก ทำให้ขาดโอกาสที่จะมีส่วนร่วมในชุมชน แสดงให้เห็นว่าเวลาเป็นข้อจำกัดหนึ่งของการมีส่วนร่วมของชุมชน

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้เสนอแนะการพัฒนาระบบบริหารจัดการชุมชนเพื่อแก้ไขข้อจำกัดด้านเวลา และได้เสนอแนะวิธีการสร้างให้เกิดความต่อเนื่องในการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน อันได้แก่ แนวทางในการส่งเสริมกิจกรรมของชุมชนและแนวทางในการจัดการพื้นที่ทำกิจกรรมของ

ชุมชน เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนอย่างต่อเนื่อง ซึ่งจะกล่าวในบทที่ 6 ข้อเสนอแนะของการวิจัย

5.2.3 <u>องค์ความรู้ ประสบการณ์และความสามารถในการแก้ไขปัญหา</u>

ผลวิเคราะห์ด้วยการให้ค่าคะแนนของสมาชิกและแกนนำชุมชนนำร่อง เพื่อถ่วงน้ำหนักปัจจัยของการพัฒนาชุมชน พบว่า สมาชิกชุมชนให้ความสำคัญปัจจัยองค์ความรู้ค่อนข้างน้อย ในขณะที่แกนนำชุมชนให้ความสำคัญปัจจัยองค์ความรู้มากเป็นลำดับแรก ซึ่งความแตกต่างในการให้ความสำคัญปัจจัยการสร้างองค์ความรู้ของแกนนำและสมาชิกชุมชน มีนัยสำคัญต่อปัจจัยเรื่องความสามารถในการแก้ไขปัญหาของชุมชน

จากการศึกษาประสบการณ์ในการพัฒนาของชุมชนนำร่อง พบว่า องค์ความรู้และประสบการณ์ของชุมชนได้มาจากการเรียนรู้ไปพร้อมกับการลงมือปฏิบัติจริง (Learning by doing) เช่น การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การบรรยายจากวิทยากรชุมชนและพี่เลี้ยง การประชุมเชิงปฏิบัติการ (workshop) การไปศึกษาดูงาน และการสนทนาพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เป็นต้น ทำให้สามารถนำความรู้มาใช้ประโยชน์ในกระบวนการพัฒนาและแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยของชุมชนจนประสบความสำเร็จ แต่ทว่า กระบวนการสร้างองค์ความรู้ของชุมชนเพิ่งจะเริ่มต้นขึ้น

กระบวนการสร้างองค์ความรู้ของชุมชน (knowledge-creating process) เป็นการสร้างทุนทางสังคม (Social capital) ในการพัฒนา โดยต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการสร้างองค์ความรู้ของ Nonaka และ Takeuchi นักวิชาการชาวญี่ปุ่นที่กล่าวถึงกระบวนการสร้างองค์ความรู้ (Seci model) 4 ขั้นตอน ดังนี้ (1) กระบวนการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) (2) กระบวนการกระจายสู่ภายนอก (Externalization) (3) การรวมเข้าด้วยกัน (Combination) (4) กระบวนการรวมเข้าสู่ภายใน (Internalization) (Nonaka and Takeuchi, 2007)

เมื่อเปรียบเทียบกระบวนการดังกล่าวกับปรากฏการณ์ที่พบจากชุมชนนำร่อง พบว่า กระบวนการสร้างองค์ความรู้ของชุมชนยังเป็นเพียงการเริ่มต้นในขั้นแรกเท่านั้น โดยชุมชนมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และถ่ายทอดประสบการณ์ซึ่งอยู่ในขั้นตอนแรก ได้แก่ การขัดเกลาทางสังคม (Socialization) กล่าวคือ นำความรู้ที่มีอยู่ในตัวบุคคล (Tacit Knowledge) ไปถ่ายทอด แบ่งปันประสบการณ์ให้ผู้อื่นด้วยการพบปะสมาคมหรือการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น

ทั้งนี้ชุมชนนำร่องยังต้องดำเนินการในขั้นต่อไปของการสร้างองค์ความรู้ คือ การนำความรู้ที่มีอยู่ในตัวบุคคล (Tacit Knowledge) กระจายออกสู่ภายนอก (externalization) เช่น ตำรา บทเรียน คู่มือปฏิบัติงาน เป็นต้น ซึ่งเรียกว่า ความรู้ที่ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) กระบวนการต่อมา คือ การรวบรวมองค์ความรู้ (combination) การนำความรู้มาจัดระบบโดยรวบรวมจากแหล่งต่าง เช่น การจัดสัมมนา ประชุมวิชาการ เป็นต้น และขั้นตอนสุดท้าย กระบวนการรวมเข้าสู่ภายใน (internalization) การนำความรู้นั้นมาใช้ประโยชน์โดยการปฏิบัติจนกลายเป็นความรู้ของตนเองหรือเรียกว่าการฝังความรู้ ทั้งนี้กระบวนการสร้างองค์ความรู้ของชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนให้สามารถแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนได้ด้วยตนเอง

กระบวนการสร้างองค์ความรู้มีความเชื่อมโยงกับปัจจัยเรื่องความสามารถในการแก้ไขปัญหาของชุมชน กล่าวคือ การสร้างศักยภาพและความเชื่อมั่นของสมาชิกชุมชนในการแก้ไขปัญหาด้วยตนเองเป็นการสร้างให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ (self-reliance) และลดภาวะการพึ่งพิง (dependency) ของชุมชนคนจนในเมือง ดังนั้น การสร้างองค์ความรู้ของชุมชนจึงมีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสอดคล้องกับผลของการวิจัยที่พบว่า แกนนำชุมชนเห็นความสำคัญกับการสร้างองค์ความรู้มากเป็นลำดับแรก แต่ประเด็นที่น่ากังวล คือ ผลวิเคราะห์ที่พบว่า สมาชิกชุมชนเห็นความสำคัญของการสร้างองค์ความรู้ค่อนข้างน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับปัจจัยอื่น ๆ ผลวิเคราะห์ดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า สมาชิกชุมชนมองข้ามการพัฒนาศักยภาพของตนเอง จากการศึกษาบทเรียนการพัฒนาของชุมชนนำร่อง พบว่า แกนนำชุมชนผู้ซึ่งมีองค์ความรู้และประสบการณ์ในการพัฒนาจะเป็นที่พึ่งของสมาชิกชุมชนในการแก้ไขปัญหาด้านต่าง ๆ ลักษณะเช่นนี้เป็นปัจจัยเหตุของการเกิดภาวะการพึ่งพิงของชุมชนคนจน

การสร้างความสามารถของชุมชนในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาบุคคลากรของชุมชนด้วยกระบวนการสร้างองค์ความรู้และการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ ลดภาวะการพึ่งพิงและเป็นการสร้างทุนทางสังคม (social capital) เพื่อเป็นต้นทุนในการพัฒนาชุมชน และยกระดับองค์ความรู้และภูมิปัญญาของชุมชนคนจนเมือง ซึ่งกระบวนการนี้ต้องอาศัยระยะเวลาค่อนข้างมาก ดังนั้นความต่อเนื่องและสม่ำเสมอในการดำเนินงานจึงเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดของปัจจัยนี้ สรุปได้ว่า ชุมชนนำร่องยังต้องดำเนินกระบวนการสร้างองค์ความรู้อย่างต่อเนื่องเพื่อให้เกิดองค์ความรู้ของชุมชนและสามารถใช้ความรู้นั้นเป็นประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนด้านอื่น ๆ ต่อไปในอนาคต

5.2.4 <u>ระบบการบริหารจัดการชุมชนและความต่อเนื่องในการประสานกับเครือข่าย</u>

ผลวิเคราะห์ด้วยการให้ค่าคะแนนเพื่อถ่วงน้ำหนักปัจจัยของการพัฒนาชุมชนโดยสมาชิกชุมชนนำร่อง พบว่า สมาชิกชุมชนให้ความสำคัญปัจจัยระบบการบริหารจัดการค่อนข้างน้อย ในขณะที่แกนนำชุมชนไม่ให้ค่าคะแนนความสำคัญปัจจัยระบบการบริหารจัดการเลย ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ผู้อยู่อาศัยในชุมชนนำร่องทั้ง 3 ชุมชนให้ความสำคัญกับระบบบริหารจัดการชุมชนน้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับปัจจัยอื่น กล่าวคือ เห็นความสำคัญที่ตัวบุคคล (ปัจจัยภาวะผู้นำ) และความสามารถของบุคคล (ปัจจัยองค์ความรู้ ประสบการณ์และความสามารถในการแก้ไขปัญหา) มากกว่าวิธีการดำเนินงาน (ปัจจัยระบบการบริหารจัดการ)

แม้ว่าสมาชิกและแกนนำชุมชนนำร่องจะให้ค่าความสำคัญกับระบบบริหารจัดการชุมชนน้อยกว่าปัจจัยอื่น ๆ แต่จากการศึกษากระบวนการพัฒนาชุมชน พบว่า ระบบบริหารจัดการมีความสำคัญอย่างยิ่งที่ส่งเสริมการพัฒนาชุมชนให้เกิดการทำงานอย่างเป็นระบบ ซึ่งการรักษาระบบและพัฒนาอย่างต่อเนื่องด้วยการเชื่อมต่อระบบบริหารจัดการชุมชนกับการบริหารของหน่วยงานท้องถิ่น เพื่อผลักดันให้เกิดการขับเคลื่อนเชิงบูรณาการร่วมกัน (สุณี สุทธิวานิช, 2551) โดยระบบบริหารจัดการชุมชน ประกอบด้วย 1) การมีข้อมูลข่าวสารในการวิเคราะห์ชุมชน 2) การมีเวทีประชาคมเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในชุมชน 3) การวางแผนชุมชน 4) การดำเนินกิจกรรมตามแผนพัฒนาชุมชน 5) การมีทุนในชุมชน และ 6) การมีกลุ่ม/องค์กรในชุมชนที่เข้มแข้ง เพื่อเป็นกลไกในการขับเคลื่อนกิจกรรมการพัฒนาในชุมชน (สำนักส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน, 2551)

จากการศึกษาบทเรียนการพัฒนาของชุมชนนำร่องได้สรุปขั้นตอนในการบริหารจัดการชุมชนดังนี้ (1) การประชุมเพื่อตั้งเป้าหมายร่วมกัน โดยชุมชนผู้เป็นเจ้าของในการกำหนดอนาคตชุมชนตนเอง (2) กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในชุมชน เพื่อสร้างศักยภาพและความสามารถของชุมชนในการพัฒนาและแก้ไขปัญหา (3) การวางแผนชุมชน เพื่อกำหนดแนวทางการดำเนินงานและการทำกิจกรรมการพัฒนาร่วมกัน โดยยึดหลักการพึ่งตนเอง ลดการพึ่งพา ด้วยการคำนึงถึงศักยภาพ ทรัพยากร วิถีชีวิต วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมของชุมชน (4) การลงมือปฏิบัติ การร่วมกันดำเนินงานตามแผนงานที่กำหนดไว้ ทั้งการสำรวจข้อมูลสภาพของชุมชน การวิเคราะห์ข้อมูลสถานการณ์ของชุมชน และการร่วมกันตัดสินใจ (5) การตรวจสอบซึ่งกันและกันในการดำเนินงานของชุมชน เพื่อพัฒนาส่วนที่ดีและแก้ไขข้อบกพร่อง (6) การติดตามประเมินผล เพื่อติดตามความก้าวของการดำเนินงาน ทำให้สามารถปรับปรุงแก้ไขได้ทันท่วงที (7) การสรุปผลการดำเนินงาน

เพื่อเป็นประสบการณ์หรือบทเรียนให้ชุมชนอื่นได้เรียนรู้ ขั้นตอนการดำเนินงานที่ผ่านมาทั้งในด้านบวกและลบ และ (8) การปรับปรุงแก้ไข โดยการนำข้อเด่นข้อด้อยมาทบทวน เพื่อปรับแก้ไขปรุงในการวางแผนงานครั้งต่อไป

นอกจากนี้ ระบบบริหารจัดการชุมชนยังมีองค์ประกอบด้านอื่น ๆ อาทิเช่น การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการบริหารจัดการ การมีระเบียบวินัย การปฏิบัติตามกฎข้อบังคับ มีความโปร่งใสสามารถตรวจสอบได้ มีความทุ่มเทเอาใจใส่และรับผิดชอบในหน้าที่ของตนเอง และความต่อเนื่องในการดำเนินงาน จึงจะทำให้ระบบบริหารจัดการชุมชนมีประสิทธิภาพ สามารถเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาชุมชนให้มีความต่อเนื่องและยั่งยืน

สามารถกล่าวว่าได้ระบบบริหารจัดการเป็นปัจจัยสำคัญอันหนึ่งที่สามารถบ่งชี้ถึงความต่อเนื่องในการดำเนินงานของชุมชน แม้ว่าผู้อยู่อาศัยในชุมชนนำร่องยังไม่ตระหนักถึงความสำคัญของปัจจัยระบบบริหารจัดการชุมชน แต่อย่างไรก็ตามประสิทธิภาพของระบบบริหารจัดการชุมชนนั้นต้องมาจากการขับเคลื่อนร่วมกันของผู้อยู่อาศัยในชุมชน

เมื่อเปรียบเทียบแนวทางในการบริหารจัดการชุมชนกับแนวทางในการปฏิบัติงานจริง พบว่า ชุมชนนำร่องยังไม่สามารถดำเนินงานได้อย่างครบถ้วนตามขั้นตอนและองค์ประกอบดังที่กล่าวมาข้างต้น โดยเฉพาะในขั้นตอนการวางแผนและการติดตามประเมินผลที่ยังไม่สามารถปฏิบัติงานได้อย่างจริงจัง ดังนั้นชุมชนนำร่องยังต้องมีการปรับปรุงแก้ไขระบบบริหารจัดการและวิธีการดำเนินงานเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพของระบบบริหารจัดการชุมชน

อีกประเด็นหนึ่งที่มีความสำคัญต่อระบบบริหารจัดการกับภายนอกชุมชน คือ การประสานงานกับเครือข่ายองค์กรชุมชน ซึ่งในกระบวนการพัฒนาที่อยู่อาศัยของชุมชนนำร่องสามารถดำเนินงานสำเร็จได้โดยอาศัยการสร้างพลังของกลุ่มคนจนด้วยการสร้างเครือข่ายชุมชนในการพัฒนาร่วมกัน ดังนั้นการประสานงานกับเครือข่ายองค์กรชุมชนจึงมีความสำคัญกับการพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง การสร้างเครือข่ายองค์กรชุมชนเกิดจากการรวมกลุ่มเพื่อให้เกิดพลังในการพัฒนาของชุมชนคนจนที่ประสบปัญหาคล้ายคลึงกัน โดยรูปแบบในการประสานงานของเครือข่ายชุมชนคนเมืองเป็นความร่วมมือที่ไม่จำกัดขอบเขตพื้นที่แต่เน้นความร่วมมือกันในกระบวนการดำเนินงานที่มีแนวทางเดียวกันเป็นหลัก โดยมีเป้าหมายร่วมกันในการพัฒนาชุมชนคนจนในระดับเมืองและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

ความร่วมมือของชุมชนด้วยการสร้างเครือข่ายองค์กรชุมชนสามารถเสริมพลังในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน โดยชุมชนในเครือข่ายจะมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ในการพัฒนาระหว่างกัน มีการขอแรงสนับสนุนช่วยเหลือในการพัฒนาด้านต่าง ๆ เช่น พัฒนา

สิ่งแวดล้อม ขุดลอกคูคลอง เป็นต้น มีการประสานความร่วมมือในการทำกิจกรรมต่าง ๆ และมีการถ่ายทอดประสบการณ์ในการพัฒนาจากชุมชนที่มีศักยภาพซึ่งได้แก่ชุมชนนำร่องที่สามารถเป็นศูนย์กลางในการประสานงานและเป็นศูนย์การเรียนรู้แก่ชุมชนอื่น ๆ จากการศึกษากระบวนการดำเนินงานของชุมชนนำร่อง ได้สรุปรูปแบบการประสานงานของเครือข่ายองค์กรชุมชน ดังที่เสนอในภาพที่ 5.3

ภาพที่ 5.3

แบบจำลองการประสานงานของเครือข่ายองค์กรชุมชน

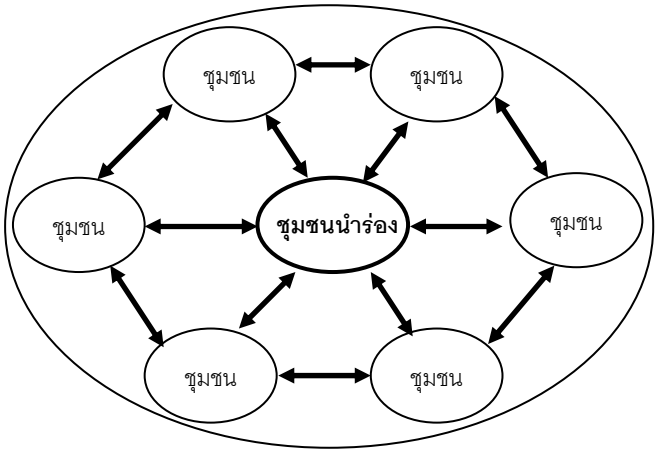

จากภาพที่ 5.3 อธิบายถึงการประสานความร่วมมือของแต่ละชุมชนในเครือข่ายโดยมีชุมชนนำร่องเป็นศูนย์กลาง โดยผู้ที่ทำหน้าที่ประสานงานของเครือข่ายเรียกว่า คณะทำงานเครือข่าย ซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาททั้งในชุมชนและเครือข่าย ได้แก่ แกนนำชุมชน ผู้นำชุมชน โดยจะมีการประสานความร่วมมือของเครือข่ายผ่านคนกลุ่มนี้เป็นหลัก ทั้งนี้ ความต่อเนื่องในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนกับเครือข่ายต้องอาศัยผู้ประสานงานหรือคณะทำงานเครือข่ายที่จะประสานความร่วมมือและแจ้งข้อมูลข่าวสารอย่างต่อเนื่อง

จากการศึกษากระบวนการพัฒนาของชุมชนนำร่อง พบว่า ผู้ที่มีบทบาทในการประสานงานของเครือข่ายมีค่อนข้างน้อย ดังนั้นการสร้างคณะทำงานระดับเครือข่ายและรักษาความต่อเนื่องในการประสานงานกับเครือข่ายจึงมีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ การทำงานร่วมกันในระดับเครือข่ายเป็นการเสริมพลังในการพัฒนาและสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนคนจนเมืองซึ่งถือว่าเป็นความร่วมมือในระดับแนวนอน (horizontal)

สรุปได้ว่า ระบบการบริหารจัดการและการประสานงานกับเครือข่ายองค์กรชุมชนเป็นปัจจัยที่บ่งชี้ความต่อเนื่องในการพัฒนาของชุมชนนำร่อง ทั้งนี้ชุมชนนำร่องยังต้องมีการปรับปรุงระบบบริหารจัดการให้มีประสิทธิภาพและมีการพัฒนาบุคคลากรให้มีบทบาทในการทำงานประสานกับเครือข่ายมากขึ้น เพื่อต่อยอดการพัฒนาชุมชนให้มีประสิทธิภาพ นำไปสู่การสร้างชุมชนที่เข็มแข็งและยั่งยืน

5.2.5 <u>ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน</u>

ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญอันหนึ่งที่ทำให้กระบวนการพัฒนาที่อยู่อาศัยของชุมชนนำร่องประสบความสำเร็จ กล่าวคือ ความรักใคร่สามัคคีปรองดองและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกันของคนในชุมชน ทำให้คนในชุมชนมีความเข้าใจที่ตรงกัน เกิดความร่วมมือ ร่วมใจ และรวมพลังกันในการทำงานด้วยความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ส่งผลให้การทำงานร่วมกันในชุมชนเป็นไปอย่างราบรื่น

ผลของการวิจัย พบว่า ก่อนที่จะมีการพัฒนาคนในชุมชนไม่มีความสัมพันธ์และมีวิถีชีวิตแบบต่างคนต่างอยู่ แต่หลังจากเริ่มกระบวนการพัฒนาที่อยู่อาศัยจึงเกิดการรวมกลุ่มกันเป็นชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาและเกิดความความสนิมสนมคุ้นเคยกันตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ปัจจุบันสมาชิกชุมชนมีความรู้จักคุ้นเคยกันหมดทั้งชุมชน แต่ก็มีบางส่วนที่รู้จักคุ้นเคยประมาณ 5-10 หลัง ซึ่งสมาชิกส่วนนี้เป็นสมาชิกที่เข้ามาอยู่ใหม่ภายหลังจากเริ่มกระบวนการพัฒนาที่อยู่อาศัย จากการศึกษาลักษณะความสัมพันธ์ของคนในชุมชนสามารถจำแนกออกเป็น 4 ระดับ ได้แก่ (1) ความสัมพันธ์ที่มีความรักใคร่กันแบบพี่น้อง/เครือญาติ (2) ความสัมพันธ์แบบเพื่อนร่วมชุมชน ที่รู้จักชื่อ รู้จักบ้าน ทักทายเมื่อเจอกัน (3) ความสัมพันธ์แค่ทักทายแต่ไม่สนิทสนมคุ้นเคย และ (4) ไม่มีความสัมพันธ์ไม่รู้จักกันเลย

ความสัมพันธ์อันดีของคนในชุมชนเปรียบเสมือนภูมิคุ้นกันของชุมชนในการแก้ไขปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ การที่ชุมชนนำร่องมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (unity) และผูกพันกันอย่างใกล้ชิด (intimate relationship) สามารถสร้างความรู้สึกเป็นชุมชน (sense of community) โดยอาศัยการทำกิจกรรมร่วมกัน (community activity) และการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน (reaction) เช่น การจับกลุ่มสนทนา การทำอาหารมาแบ่งกันรับประทานระหว่างเพื่อนบ้าน เป็นต้น ซึ่งถือว่าเป็นความสัมพันธ์แบบเผชิญหน้า (face-to-face) หรือเป็นความสัมพันธ์แบบธรรมชาติ ทำให้เกิดความไว้วางใจกันซึ่งกันและกัน (trust) ลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าวทำให้การพัฒนา

ชุมชนขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากกระบวนการพัฒนาที่อยู่อาศัยผ่านพ้นไป พบว่า การทำกิจกรรมร่วมกันของคนในชุมชนก็เริ่มลดลงไปตามด้วย ทั้งนี้ปัจจัยเหตุเกิดจากต้องรับผิดชอบภาระอาชีพ ทำให้มีข้อจำกัดด้านเวลาในการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน

การสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชนสามารถทำได้ด้วยการทำกิจกรรมร่วมกัน โดยมีทั้งกิจกรรมส่งเสริมการพัฒนาชุมชน เช่น การออมทรัพย์ การศึกษาดูงาน การจัดเวทีประชาคม การไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนอื่น ๆ การประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันในชุม การรักษาสภาพแวดล้อมของชุมชน การดูแลความปลอดภัยและฝึกการป้องกันอัคคีภัย เป็นต้น กิจกรรมของเยาวชน เช่น ธนาคารขยะ เยาวชนพิทักษ์คูคลอง การจัดแข่งขันกีฬา และการมอบทุนการศึกษาแก่เยาวชนในชุมชน เป็นต้น และกิจกรรมเกี่ยวกับงานประเพณี เทศกาล และวิถีชีวิต เช่น งานวันลอยกระทง งานปีใหม่และวันเด็ก งานวันพ่อ งานวันแม่ และการทำบุญประจำปี เป็นต้น ผลที่ได้รับจากการทำกิจกรรมชุมชน คือ สร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและความสัมพันธ์กับชุมชนอื่น ๆ ในเครือข่าย แสดงถึงการเป็นชุมชนนักปฏิบัติ (community of practice) ช่วยให้เกิดการปลูกฝังเยาวชนให้มีความรักในชุมชนของตนเอง

การรักษาความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้คงอยู่ด้วยการทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง โดยจะต้องบริหารการทำกิจกรรมให้มีความสมดุลกับประเด็นเรื่องของเวลาเพราะคนในชุมชนมีภาระอาชีพต้องรับผิดชอบ ดังนั้นเวลาที่จะใช้ร่วมในการทำกิจกรรมจึงมีจำกัด ซึ่งเป็นสิ่งที่ชุมชนต้องดำเนินการให้สอดคล้องกัน โดยการศึกษานี้ได้เสนอแนะแนวทางการรักษาความสัมพันธ์ชุมชนด้วยการส่งเสริมกิจกรรมชุมชนและเสนอแนะแนวทางการจัดการพื้นที่ทำกิจกรรมชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องในการพัฒนาชุมชนไปสู่ความยั่งยืน ดังนั้นการสร้างความสัมพันธ์ของชุมชนด้วยการทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่องจึงเป็นกุญแจสำคัญของการพัฒนาชุมชนตามแนวทางการพัฒนาบนพื้นฐานของชุมชน โดยผู้วิจัยได้เสนอแนะการทำกิจกรรมของชุมชนในบทที่ 6 ข้อเสนอแนะของการวิจัย

5.2.6 <u>ความยากจน</u>

ผลของการวิจัย พบว่า ความยากจนเป็นปัจจัยเสี่ยงอันหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง โดยพบว่าชุมชนยังมีภาระหนี้สินและขาดระเบียบวินัยทางด้านเงิน จากการศึกษาชุมชนนำร่องทั้ง 3 ชุมชน พบว่า ชุมชนประสบปัญหาความยากจนทั้งมิติทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและด้านกายภาพ กล่าวคือ ชุมชนคนจนในเมืองประสบปัญหาความไม่มั่นคงในที่

อยู่อาศัย การมีรายได้ไม่มั่นคงและภาระหนี้สิน ไม่ได้รับบริการพื้นฐานจากรัฐ การโอกาสในการศึกษาและโอกาสในการทำงานที่มั่นคงและเสี่ยงต่อการถูกไล่รื้อที่อยู่อาศัย ปัญหากล่าวนี้ถูกแก้ไขอย่างเป็นรูปธรรมด้วยกระบวนการพัฒนาชุมชนตามแนวคิดการพัฒนาบนพื้นฐานของชุมชน (community based development) โดยมีการรวมกลุ่มเพื่อสร้างพลังของคนจนในการแก้ไขปัญหาความยากจนในภาพรวมของทั้งเมือง

ผลของการวิจัย พบว่า กระบวนการในการแก้ไขปัญหาของชุมชนนำร่องตามแนวคิดการพัฒนาบนพื้นฐานของชุมชน สามารถบรรเทาปัญหาความยากจนได้ระดับหนึ่ง อันได้แก่ ทำให้ชุมชนมีที่อยู่อาศัยที่มั่นคง มีคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น สามารถเข้าถึงบริการพื้นฐานจากรัฐ และได้รับการยอมรับจากสังคม แต่ปัญหาความยากจนยังไม่หมดไปจากชุมชน จากการศึกษาชุมชนนำร่อง พบว่า แม้ว่าชุมชนจะแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยสำเร็จแล้วก็ตาม แต่ชุมชนก็ยังต้องแก้ไขปัญหาความยากจนในมิติด้านอื่น ๆ อันได้แก่ การมีรายได้ไม่เพียงพอต่อรายจ่าย การมีภาระหนี้สินหลายทาง การขาดทักษะในการประกอบอาชีพทำให้ไม่สามารถมีอาชีพที่มั่นคง และการขาดโอกาสในการศึกษา เป็นต้น จากการศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวกับความยากจนสามารถจำแนกมิติของความยากจนได้ดังนี้ ยากจนเงิน (poverty of money) คือ การชี้วัดความยากจนโดยวัดจากเส้นความยากจน (poverty line) และความสามารถในการจ่ายต่อสิ่งที่จำเป็น รวมถึงการมีรายได้ที่มั่นคง ยากจนพลัง (poverty of power) อันได้แก่ การมีส่วนร่วม การรับฟังความคิดเห็น การเข้าถึงข้อมูลข่าวสารจากภาครัฐ ยากจนการเข้าถึง (poverty of access) อันได้แก่ การเข้าถึงโอกาสในการศึกษาและโอกาสในการทำงานที่มั่นคง รวมถึงโอกาสในการการเข้าถึงบริการต่าง ๆ อาทิ บริการสาธารณสุข และสุขอนามัยของที่อยู่อาศัย (UNESCAP, 2000)

เมื่อเปรียบเทียบมิติความยากจนกับการแก้ไขปัญหาของชุมชนนำร่อง ก็แสดงให้เห็นว่าชุมชนนำร่องยังไม่สามารถหลุดพ้นจากวัฏจักรของความยากจน (poverty cycle) ดังนั้นชุมชนนำร่องจึงต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่องเพื่อแก้ไขปัญหาในขั้นต่อไป ผลการวิจัย พบว่า แม้ว่าชุมชนกรณีศึกษาทั้ง 3 ชุมชนจะได้รับการยกย่องให้เป็นชุมชนนำร่องของการพัฒนาที่อยู่อาศัย แต่กระบวนการพัฒนาชุมชนยังไม่ได้จบลง ชุมชนยังคงพัฒนาอย่างต่อเนื่องเพื่อให้ชุมชนสามารถหลุดพ้นจากวัฏจักรของความยากจน ถือว่าเป็นโจทย์อีกข้อหนึ่งที่ชุมชนนำร่องต้องดำเนินงานในขั้นต่อไป โดยการศึกษานี้ได้เสนอแนะแนวทางในการลดความยากจน ในบทที่ 6 เพื่อเป็นทางเลือกให้กับชุมชนในการแก้ไขปัญหา

นอกจากนี้ ยังพบว่า ประเด็นความยากจนมีความเชื่อมโยงกับประเด็นอื่น ๆ ของการพัฒนาชุมชน อาทิเช่น ความยากจนเป็นปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน กล่าวคือ

คนในชุมชนซึ่งมีรายได้น้อยไม่เพียงพอต่อรายจ่าย มีภาระหนี้สินต้องรับผิดชอบ ทำให้ไม่สามารถเสียสละเวลาให้กับส่วนรวมได้มากนัก ทำให้เกิดข้อจำกัดในด้านเวลาที่จะเข้ามามีส่วนร่วม ส่งผลให้จำนวนอาสาสมัครของชุมชนมีค่อนข้างน้อย สัดส่วนผู้ร่วมประชุมน้อย การเข้าร่วมในการทำกิจกรรมของชุมชนน้อยลง เป็นต้น ด้วยเหตุนี้การแก้ไขปัญหาความยากจนจึงเป็นเป้าหมายลำดับแรกที่ชุมชนต้องการจะดำเนินการ ทั้งนี้การแก้ไขปัญหาความยากจนจะต้องแก้ไขทุกมิติของความยากจนอย่างสมดุลทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและกายภาพ รวมถึงความสอดคล้องกับประเด็นอื่น ๆ เพื่อให้เกิดการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน

5.3 บทสรุป

ข้อค้นพบของการวิจัยนี้ได้ตอบคำถามและวัตถุประสงค์ของการวิจัยดังในเชิงทฤษฎีและแนวทางปฏิบัติ คำถามแรก คือ อะไรคือปัจจัยเสี่ยงที่ทำให้กระบวนการพัฒนาของชุมชนนำร่องขาดความต่อเนื่องภายหลังจากมีความมั่นคงในที่อยู่อาศัย และทำอย่างไรจึงจะสามารถพัฒนาชุมชนด้วยตนเองให้เกิดความต่อเนื่องในสถานการณ์ปกติ ผลการวิจัยภายหลังผ่านวิกฤติปัญหาที่อยู่อาศัยแล้ว พบว่า มีปัจจัยที่บ่งชี้ถึงความไม่ต่อเนื่องในการพัฒนาชุมชน ได้แก่ ปัจจัยภาวะผู้นำและความเชื่อถือศรัทธา การมีส่วนร่วมและอาสาสมัครชุมชน องค์ความรู้ ประสบการณ์และความสามารถในการแก้ไขปัญหา ระบบการบริหารจัดการชุมชนและความต่อเนื่องในการประสานกับเครือข่าย ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และความยากจน

ในการตอบคำถามการวิจัยข้างต้นได้ยืนยันความน่าเชื่อถือของข้อค้นพบด้วยการตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล (methodological triangulation) ประกอบด้วยวิธีการวิเคราะห์เชิงสาระ วิธีการถ่วงน้ำหนัก วิธีการจัดลำดับ และการสอบถามความคิดเห็นของตัวแทนชุมชนที่มีต่อผลของการวิจัยภายหลังจากสรุปผลการวิจัยแล้ว

ผลของการวิจัยแสดงให้เห็นถึงปัจจัยสำคัญที่บ่งชี้ว่าชุมชนนำร่องทั้ง 3 ชุมชนยังต้องดำเนินกระบวนการพัฒนาในประเด็นดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง โดยยึดแนวทางการพัฒนาบนพื้นฐานของชุมชนเป็นหลักในการดำเนินงาน ซึ่งการศึกษาปัจจัยดังกล่าวทำให้ชุมชนทราบจุดเด่น จุดด้อยของการพัฒนาที่ผ่านมาและสามารถนำไปปรับปรุงแก้ไขกระบวนการพัฒนาในอนาคต เพื่อให้กระบวนการพัฒนาชุมชนดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง โดยผู้วิจัยได้เสนอแนะแนวทางการพัฒนาชุมชนเพื่อเป็นทางเลือกให้กับชุมชนในการดำเนินการพัฒนา เพื่อสร้างชุมชนที่เข้มแข็งและยั่งยืนในบทที่ 6 ข้อเสนอแนะของการวิจัย

5.4 <u>ความคิดเห็นของตัวแทนชุมชนที่มีต่อผลการวิจัย</u>

ผลของการวิจัยได้ค้นพบข้อบ่งชี้ที่แสดงถึงความต่อเนื่องในการพัฒนาชุมชน หลังจากสรุปผลการวิจัยได้นำไปเสนอต่อตัวแทนชุมชนนำร่องทั้ง 3 ชุมชน โดยสอบถามความคิดเห็นของตัวแทนชุมชนกรณีศึกษา ได้แก่ 1) ชุมชนเจริฐชัยนิมิตรใหม่ ผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ นายเกียรติศักดิ์ และนางดวงแข มีสมพร ประธานสหกรณ์และแกนนำชุมชน เมื่อวันที่ 3 พฤษภาคม 2551 2) ชุมชนเพชรคลองจั่น ผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ นายสมชาย มินสาคร ประธานชุมชน เมื่อวันที่ 4 พฤษภาคม 2551 และ 3) ชุมชนคลองลำนุ่น ผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ นางปราณี ใบหอม แกนนำชุมชน เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม 2551

ผลจากการสอบถามความคิดเห็นของตัวแทนชุมชนที่มีต่อผลการวิจัยในข้อบ่งชี้การพัฒนาชุมชนที่ต่อเนื่อง พบว่า ชุมชนมีความเห็นสอดคล้องกับผลการวิจัยทุกประเด็น โดยแตกต่างกันไปตามการจัดลำดับความสำคัญที่จะดำเนินงานก่อนหลัง ซึ่งผลจากการจัดลำดับของตัวแทนชุมชนทั้ง 3 ชุมชนมีดังนี้

ตารางที่ 5.1

เปรียบเทียบการจัดลำดับข้อบ่งชี้ที่สำคัญในการพัฒนาชุมชน

ชุมชนคลองลำนุ่น	**ชุมชนเพชรคลองจั่น**	**ชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่**
1. ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน	1. ภาวะผู้นำ	1. องค์ความรู้และประสบการณ์
2. อาสาสมัครในชุมชน	2. การมีส่วนร่วมของชุมชน	2. ภาวะผู้นำ
3. องค์ความรู้และประสบการณ์	3. องค์ความรู้และประสบการณ์	3. การมีส่วนร่วมของชุมชน
4. การบริหารจัดการที่ดี	4. ความสามารถในการแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง	4. ความสามารถในการแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง
5. การมีส่วนร่วมของชุมชน	5. การบริหารจัดการที่ดี	5. ความเชื่อถือศรัทธา
6. ความเชื่อถือศรัทธา	6. ความเชื่อถือศรัทธา	6. การบริหารจัดการที่ดี
7. ภาวะผู้นำ	7. ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน	7.ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน
8. ความสามารถในการแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง	8. ความต่อเนื่องในการประสานกับเครือข่าย	8. ความต่อเนื่องในการประสานกับเครือข่าย
9. ความต่อเนื่องในการประสานกับเครือข่าย	9. อาสาสมัครในชุมชน	9. อาสาสมัครในชุมชน

ที่มา: การสอบถามความคิดเห็นตัวแทนชุมชนกรณีศึกษา เมื่อเดือนพฤษภาคม 2551

จากตารางที่ 5.1 ได้เปรียบเทียบผลจากการจัดลำดับข้อบ่งชี้ที่มีความสำคัญในการพัฒนาชุมชน พบว่า ประเด็นที่ตัวแทนชุมชนให้ความสำคัญในระดับต้น ๆ ได้แก่ ประเด็นการสร้างองค์ความรู้และศักยภาพของสมาชิกชุมชนให้มีความเชื่อมั่นในตนเองและมีความสามารถในการแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง เป็นประเด็นแรก ๆ ที่ตัวแทนชุมชนให้ความสำคัญและมีแนวความคิดที่จะดำเนินงานอย่างเป็นรูปธรรมมากที่สุด

ประเด็นแรก คือ องค์ความรู้และประสบการณ์ จากการสอบถามความคิดเห็นของตัวแทนชุมชน ได้เชื่อมโยงกับประเด็นที่ใกล้เคียง ได้แก่ การนำความรู้ที่ฝังในตัวบุคคล (Tacit Knowledge) ไปแลกเปลี่ยน เผยแพร่และนำไปใช้ประโยชน์ การเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง การจูงใจคนในชุมชนเกิดการเรียนรู้ และการสร้างให้คนในชุมชนเห็นความสำคัญของการสร้างองค์ความรู้ที่ต่อเนื่อง ผลการจากการสอบถาม พบว่า แนวความคิดของตัวแทนชุมชนมีความสอดคล้องกับผลของการวิจัย แต่ยังมีประเด็นที่ทำให้ขาดความต่อเนื่องในขั้นตอนการลงมือปฏิบัติ เนื่องจากยังมีข้อจำกัดทั้งในด้านบุคคลากรของชุมชนและเงื่อนไขของเวลาที่เป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องของคนในชุมชน

ภาวะผู้นำชุมชนเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ตัวแทนชุมชนให้ความสำคัญ แต่ในแง่ของการดำเนินงานแล้วตัวแทนชุมชนให้ความสำคัญรองลงมาจากประเด็นการสร้างองค์ความรู้ของคนในชุมชน ทั้งนี้เพราะตัวแทนชุมชนเห็นว่าผู้นำที่ดีมีพื้นฐานมาจากการมีองค์ความรู้และประสบการณ์มากกว่าการยึดติดกับตัวบุคคล จากการสอบถามความคิดเห็นของตัวแทนชุมชน พบว่า ประเด็นเรื่องผู้นำชุมชนมีความสอดคล้องกับอีกหลายประเด็น อาทิ ระบบบริหารจัดการ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน การประสานงานกับเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง ความเชื่อถือศรัทธาในชุมชน ซึ่งพบว่ามีความเกี่ยวโยงกันในแง่ของการปฏิบัติงาน มีผลเอื้ออำนวยให้การดำเนินงานของชุมชนต่อเนื่องหรือขาดความต่อเนื่องได้เช่นกัน

นอกจากนี้ ตัวแทนชุมชนได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาศักยภาพของผู้นำชุมชนรุ่นใหม่ เพื่อสานต่อการดำเนินงาน เพื่อสร้างพลังในการพัฒนาชุมชนในคนแถวสอง ในแง่ของการปฏิบัติชุมชนได้มีการดำเนินเตรียมการพร้อมของเยาวชนในชุมชนด้วยการปลูกฝังและทำกิจกรรมเพื่อหวังจะสร้างคลื่นลูกใหม่ของชุมชนในการพัฒนาให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืน สรุปได้ว่าชุมชนนำร่องทั้ง 3 ชุมชนมีแนวคิดในการพัฒนาชุมชนที่สอดคล้องกับผลของการวิจัยทั้งในแนวความคิดและแนวทางในปฏิบัติ